

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2020-3.8>

Тимошенко М.О.,
кандидат юридичних наук,
проректор з юридичних питань та міжнародних зв'язків
Європейського університету
ORCID: 0000-0003-2584-5731

КОНСТИТУЦІЙНА МОДЕЛЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

CONSTITUTIONAL MODEL OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

Науково-теоретичне обґрунтування права на вищу освіту є необхідним елементом загальнонаукового підходу до осмислення феномена вищої освіти, усвідомлення ролі та значення суб'єктивного чинника в системі вищої освіти, юридизується через його конституційне закріплення. Видається, що конституційне визнання суспільної значимості та соціальної перспективності права на вищу освіту є передумовою піднесення людиноцентричного виміру всього суспільного розвитку, утвердження й розвитку в Україні правових засад «суспільства знань». Конституціоналізація суб'єктивного права на вищу освіту в Україні відображає загальноправову закономірність конституціоналізації всієї галузі освіти та відповідної підгалузі вищої освіти. У цій конституціоналізації акумульовані базові загально-носоціальні моральні та правові цінності у сфері вищої освіти, а також у забезпеченні відповідного суб'єктивного права на вищу освіту.

Стверджується, що конституційно-правова модель вищої освіти в Україні ґрунтується на невід'ємному праві особистості на вищу освіту, має основою право особистості на вільний розвиток і є складовою частиною відповідної моделі нормативно-правового регулювання освіти загалом. Ця модель передбачає системний зв'язок з регулюванням освітніх процесів, ґрунтується на державному механізмі забезпечення й гарантування, передбачає конкурсну основу для здобуття вищої освіти в державних та комунальних закладах вищої освіти (далі – ЗВО). Конституційна модель права на вищу освіту спирається на принципи доступності вищої освіти, інституційного забезпечення права на вищу освіту, конкурсного відбору здобувачів вищої освіти та можливості безоплатного її здобуття, соціального захисту здобувача вищої освіти, свободи вищої освіти, забезпечення якості вищої освіти. У статті розглянуто конституційні гарантії права на вищу освіту як складові частини конституційної моделі.

Ключові слова: право на вищу освіту, конституціоналізація права на вищу освіту, принципи та гарантії права на вищу освіту як складові частини конституційної моделі права на вищу освіту.

Scientific and theoretical substantiation of the right to higher education is a necessary element of the general scientific approach to understanding the phenomenon of higher education, awareness of the role and importance of the subjective factor in the higher education system, is legalized through its constitutional consolidation. It seems that the constitutional recognition of the social significance and social prospects of the right to higher education is a prerequisite for raising the personal-centric dimension of all social development, affirmation and development in Ukraine of the legal foundations of the “knowledge society”. The constitutionalization of the subjective right to higher education in Ukraine reflects the common law of constitutionalization of the entire field of education and the relevant sub-sector of higher education. This constitutionalization accumulates basic general social moral and legal values in the field of higher education and in ensuring the corresponding subjective right to higher education.

It is argued that the constitutional and legal model of higher education in Ukraine is based on the inalienable right of the individual to higher education, is based on the individual's right to free development and is part of the relevant model of legal regulation of education in general. This model provides a systematic connection with the regulation of educational processes, is based on the state mechanism of provision and guarantee, and provides a competitive basis for higher education in state and municipal institutions of higher education. The constitutional model of the right to higher education is based on the relevant principles: the principle of access to higher education, institutional support of the right to higher education, competitive selection of higher education and the possibility of free education, social protection of higher education, the principle of freedom of higher education. The article also considers the constitutional guarantees of the right to higher education as components of the constitutional model.

Key words: right to higher education, constitutionalization of the right to higher education, principles and guarantees of the right to higher education as components of the constitutional model of the right to higher education.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Право на вищу освіту є не тільки формою самореалізації особи, але й системою заходів, спрямованих на вирішення важливої соціальної проблеми, якою є забезпечення суспільного життя відповідними кадрами для здійснення управлінської, духовної, економічної, культурної та інших видів соціально значимої діяльності, нормального функціонування та поступального розвитку суспільства, тому питання про природу права на вищу освіту в аспекті його приналежності до природних або позитивних прав, шляхів реалізації цього невід'ємного сьогодні права вважаємо важливим завданням правової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конституційного закріплення права на вищу освіту, принципів і гарантій та конституційної моделі права на вищу освіту досліджували українські та зарубіжні вчені, зокрема В.П. Андрущенко, В.О. Боняк, А.В. Вербицька, Н.Л. Губерська, К.Н. Гусейнова, В.С. Журавський, О.Я. Кархут, Ю.В. Кириченко, Р.Л. Ковальчук, М.М. Мацькевич, О.В. Мельничук, П.М. Рабинович, М.І. Хавронюк, М.О. Русин, М. Де Сальвіа, Р.О. Стефанчук, І.В. Хохлова, Р.В. Шаповал.

Формування цілей статті. Основним завданням статті є дослідження конституційно-правової природи вищої освіти, принципів і гарантій права на вищу освіту як складових частин конституційної моделі вищої освіти, аналіз основних наукових праць українських і зарубіжних учених у цій царині.

Виклад основного матеріалу. В умовах розвитку сучасної цивілізації стає дедалі очевиднішим, що без освіти людина не може бути конституційована як повноцінна дієздатна особистість, наділена різноманітними креативними властивостями, особистість, здатна не лише акумулювати накопичений попереднім розвитком суспільства культурний досвід, але й критично його переосмислювати й засвоювати, а також свідомо перетворювати у ході своєї діяльності навколишнє середовище, змінювати себе, суспільство й світ загалом.

З огляду на це слід наголосити на тому, що за умов проведення глибоких суспільних реформ у сучасній Україні та інтеграції системи вищої освіти України до європейського освітньо-наукового простору вагу й значення конституціалізації права на вищу освіту та утвердження інноваційної моделі вищої освіти в нашій державі важко переоцінити [1].

Конституційне право на вищу освіту, як і право на освіту взагалі, здебільшого відносять або до культурних, або до соціальних прав людини і громадянина [2; 3; 4; 5; 6]. Відома українська дослідниця О.Ф. Мельничук нарахувала п'ять відповідних наукових позицій:

1) право на освіту належить лише до культурних прав;

2) воно належить одночасно як до культурних, так і до соціальних;

3) є соціально-економічним правом;

4) воно одночасно входить до каталогу соціальних, економічних і культурних прав;

5) воно належить до категорії громадянських, політичних, культурних, соціальних і економічних прав [4, с. 129].

Зрозуміло, що кожна з означених вище позицій послуговується на свої переконання власним набором наукових аргументів, що володіють досить різним ступенем наукової верифікованості та переконливості [4, с. 129]. Навпаки, на думку білоруської дослідниці В.А. Юбко, право на освіту (отже, і на вищу освіту) є соціальним правом з культурним аспектом [6, с. 26].

Водночас підстав для протиставлення права на вищу освіту іншим культурним правам немає. Інша справа, що сферу культури у новітньому цивілізаційному вимірі слід, очевидно, розуміти не у вузькому, а в широкому сенсі, а саме як сферу накопичених людством матеріальних і моральних цінностей, а також як сукупну діяльність їх носіїв щодо трансляції, відтворення, засвоєння та продукування нових цінностей, що неможливе поза сферою освіти. Окремо слід підкреслити, що за умов сучасної цивілізації, коли межі між економічними, соціальним та культурним «просторами» стають дедалі тоншими, прозорішими, можна говорити, напевно, вже про синтетичний характер права на вищу освіту, певні підстави його віднесення до каталогів як соціальних, так і економічних, культурних і навіть особистих прав людини.

Зрештою, такий синкретичний характер цього права вбачається в його розміщенні в тексті Конституції України без відповідного структурування каталогу конституційних прав людини і громадянина на особисті, соціальні, економічні та культурні права. На конституційному рівні, як відомо, право на вищу освіту в Україні перебуває в єдиному правовому «вимірі» з іншими конституційними правами й свободами людини і громадянина. Водночас проявом тенденції до конституціоналізації галузі освіти є саме конституційне закріплення права на вищу освіту в Основному Законі України, що відображає загальноєвропейську правову тенденцію [7, с. 14–34].

При цьому власне конституційно-правова модель вищої освіти в Україні має, на нашу думку, такі визначальні ознаки:

1) вона ґрунтується на об'єктивно наявному, невідчужуваному та невід'ємному праві особистості на освіту, має основою право особистості на вільний розвиток (стаття 23 Конституції України);

2) є складовою частиною відповідної моделі нормативно-правового регулювання освіти загалом;

3) ґрунтується на державному механізмі забезпечення і гарантування;

4) відзначається доступністю та безоплатністю надання освітніх послуг у державних і комунальних ВНЗ;

5) передбачає системний зв'язок з регулюванням освітніх процесів у межах інших форм освіти (дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, післядипломної);

6) передбачає конкурсну основу для здобуття вищої освіти в державних та комунальних ВНЗ;

7) передбачає гарантування громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону, права на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних ВНЗ або через національні культурні товариства (стаття 53 Конституції України) [8].

Слід також звернути увагу на те, що зазначені у Конституції України зміст та обсяг цілісного права особистості на вищу освіту не можуть бути звужені під час прийняття нових законів України (частина третя статті 22 Конституції України), що відбиває зобов'язуючий характер цього права стосовно спрямованості діяльності Української держави загалом [8].

Конституційне право на вищу освіту в Україні, як це впливає з аналізу норм Основного Закону держави, ґрунтується на принципах доступності, можливості безоплатного її здобуття, соціального захисту здобувача вищої освіти, принципі свободи вищої освіти, принципі забезпечення якості вищої освіти, а також на низці гарантій [9, с. 236]. Саме на основі аналізу цих принципів та їх втілення в життя можуть визначитися ступінь і межі державного втручання у сферу вищої освіти [10, с. 23].

При цьому саме Конституція України конструює систему ЗВО як ключову складову частину системи вищої освіти в Україні [11, с. 100], вказуючи на їх існування на різній формі власності (не лише державній та комунальній). Саме ЗВО є відповідальними за трансляцію знань, умінь, навичок від покоління до покоління, без чого суспільство не може підтримувати своє існування й розвиватися. ЗВО поставляють суспільству професіоналів певного рівня, без участі яких не можуть функціонувати національна економіка, культура, забезпечуватися порядок і безпека. У ЗВО готується еліта суспільства у політиці, економіці, науці, культурі; нарешті, ЗВО значною мірою сприяють соціальній мобільності, адже одержання вищої освіти є передумовою підвищення соціального статусу, переміщення з однієї соціальної верстви в іншу готових до виконання соціальних ролей індивідів [11, с. 100–101].

Утвердженню конституційної моделі регулювання у сфері вищої освіти та уточненню багатьох спірних з точки зору правозастосування положень конституційного та освітянського законодавства значною мірою посприяло висловлення Конституційним Судом України низки

правових позицій, уміщених у його рішеннях [12; 13; 14; 15]. Ці позиції стосувалися не окремих осіб, а всіх суб'єктів, які мають це право, тобто вони є публічними. Зазначені правові позиції Конституційного Суду України, як і загалом відповідні конституційні положення, є, за влучним висловом відомого російського вченого-адміністративіста Ю.О. Тихомирова, своєрідним «ціннісним орієнтиром для правотворчості та правозастосування у сфері вищої освіти» [16, с. 53]. Погоджуємося також із висловленою в юридичній літературі думкою про те, що шляхом здійснення конституційного контролю та надання офіційного тлумачення Конституції та законів України з питань освіти Конституційний Суд України, власне, забезпечує захист права на освіту [17, с. 26].

У цьому сенсі непересічне значення мають принципи доступності та безоплатності вищої освіти як фундаментальні засади, на яких ґрунтується реалізація суб'єктивного права на вищу освіту в Україні. Так, визначаючи сутність поняття доступності освіти, Конституційний Суд України зазначив, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, а держава має створити можливості реалізувати це право; доступність вищої освіти в державних і комунальних ВНЗ полягає у створенні державою відповідних умов, за яких особа змогла б реалізувати своє право на здобуття вищої освіти на основі конкурсного відбору, з урахуванням своїх здібностей та інтересів у вільному виборі типу ВНЗ, напрямку підготовки і спеціальності, профіля навчання [14].

Розглядаючи поняття «безоплатність», Конституційний Суд України також дійшов висновку про те, що безоплатність рівнів освіти у державних і комунальних ВНЗ слід розуміти як можливість здобуття освіти у цих закладах без оплати, тобто без внесення плати у будь-якій формі за освітні послуги відповідно до державного стандарту. Забезпечення безоплатності освіти на всіх рівнях є однією з гарантій її доступності. Вона забезпечується фінансуванням навчальних закладів державної і комунальної форм власності за рахунок державних та місцевих бюджетних асигнувань, що не виключає можливості фінансування галузі освіти за рахунок розвитку позабюджетних механізмів залучення додаткових коштів, як це визначено законодавством про освіту [14].

На нашу думку, встановлення на конституційному рівні особливих переваг (доступності та безоплатності) під час здобуття громадянами вищої освіти у державних та комунальних ВНЗ вказує на публічно-правовий характер цієї форми освіти, тісний зв'язок реалізації відповідного суб'єктивного права громадян з реалізацією позитивних зобов'язань (самозобов'язань) держави у цій сфері суспільних відносин, а також на об'єктивну зацікавленість держави

у розвитку системи вищої освіти, що пов'язано із забезпеченням як відповідного суб'єктивного права особистості, так і потреб та інтересів суспільства й самої держави. Саме тому держава об'єктивно зацікавлена у поєднанні з доступністю також рівного характеру доступу до вищої освіти. Рівний доступ до здобуття вищої освіти забезпечується, зокрема, шляхом запровадження ефективної системи інформування громадськості про можливості здобуття вищої освіти; створення умов для здобуття безоплатної вищої освіти на конкурсних засадах у державних і комунальних ВНЗ; удосконалення правових засад здобуття освіти за рахунок бюджетів усіх рівнів та коштів юридичних і фізичних осіб; розширення можливостей здобуття вищої освіти шляхом індивідуального кредитування; створення умов для здобуття вищої освіти дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, та дітьми-інвалідами; забезпечення високої якості вищої освіти та професійної мобільності випускників ВНЗ на ринку праці шляхом інтеграції ВНЗ різних рівнів акредитації, наукових установ та підприємств, запровадження гнучких освітніх програм та інформаційних технологій навчання; додержання засад демократичності, прозорості та гласності у формуванні контингенту студентів, зокрема шляхом об'єктивного тестування; створення умов для забезпечення навчання відповідно до потреб особистості та ринку праці [18].

Зрозуміло, що «рівний доступ до освіти визначається на основі принципу паритетності (рівності, недискримінації)» [19, с. 181]. Водночас відповідне конституційне регулювання має чітко виражений недискримінаційний характер, що є відображенням загального конституційного принципу рівності прав усіх громадян. Така недискримінаційність виявляється, зокрема, у таких трьох аспектах: безоплатності та доступності початкової та середньої освіти відповідають доступність і безоплатність вищої освіти у державних та комунальних ВНЗ; умови конкурсного набору до ВНЗ не мають на меті дискримінацію за майновою чи якоюсь іншою ознаками, а відграють роль «фільтра» освітнього рівня абітурієнтів; надання можливостей для навчання рідною мовою у ВНЗ представникам національних меншин не применшує ролі та значення української мови як державної в освітньому процесі в рамках діяльності ВНЗ.

Характерною особливістю конституційного регулювання права на вищу освіту в Україні є те, що в ньому поєднуються негативні та позитивні аспекти відповідної свободи особи. Кожен має право вибрати вид і форму навчання за тією чи іншою спеціальністю в тому чи іншому ВНЗ, при цьому держава не втручається у цей вибір особи (негативний аспект). Водночас людина має право розраховувати на позитивні дії держави в особі її компетентних органів щодо

створення належних умов діяльності відповідної мережі ВНЗ, які сприятимуть реалізації права на вищу освіту (позитивний аспект) [20, с. 11–12]. Водночас конструювання істотних позитивних зобов'язань держави перед особистістю, зокрема в аспектах державного забезпечення, доступності й безоплатності навчання в державних та комунальних ВНЗ, запровадження конкурсної основи під час прийняття до цих ВНЗ, а також гарантування відповідного права на освіту для представників національних меншин, відображає (втілює) соціальний характер Української держави (стаття 1 Конституції України [8] зумовлює конкретизацію в освітньому законодавстві форм і методів реалізації конституційних зобов'язань держави перед особою у сфері реалізації суб'єктивного права на вищу освіту); у такій державі її головним завданням є забезпечення конституційного права на вищу освіту шляхом надання рівних стартових можливостей громадянам та створення організаційно-правових, соціальних і фінансово-економічних умов для розвитку системи вищої освіти [21, с. 2]. В аспекті існування соціальної держави «забезпечення державою права на освіту є важливим інструментом поліпшення якості життя населення загалом. Освіта є засобом поліпшення забезпечення поінформованості людини про свої права і обов'язки, що відіграє важливу роль у досягненні цілей рівності і соціальної солідарності. Саме тому відсутність державної підтримки, забезпечення реалізації права людини на освіту перш за все позначається на представниках найбільш незабезпечених і вразливих верств населення» [22, с. 10].

Зрозуміло, що забезпечувальна діяльність держави у сфері гарантування реалізації особою права на вищу освіту зумовлює необхідність існування відповідного механізму державно-правового управління цією системою суспільних відносин, на чому слушно наголошують В.О. Боняк [23], О.О. Кулініч [24] і К.М. Романенко [25]. У такий спосіб зміст права на вищу освіту виступає також своєрідним «маркером» соціальної природи держави у галузі освіти [22, с. 10]. Особливо важливою є така діяльність держави у контексті необхідності вирішення завдань щодо забезпечення належного фінансування діяльності ВНЗ; забезпечення відповідності освітніх послуг вимогам суспільства, запитам особистості, потребам ринку праці; забезпечення доступу до якісної освіти окремих категорій населення; удосконалення змісту вищої освіти (державних стандартів, навчальних планів, програм, підручників тощо); орієнтування структури й змісту вищої освіти на потреби ринку праці та сучасні економічні проблеми; удосконалення системи моніторингу та оцінювання якості вищої освіти; прискорення здійснення гуманізації, екологізації та інформатизації системи вищої освіти, упровадження в навчально-виховний процес

інноваційних та інформаційно-комунікаційних технологій тощо [11, с. 63–64].

Як випливає з проведеного вище аналізу, суб'єктивне право людини на вищу освіту є елементом ширшого за змістом права на освіту. Таке право за сучасних умов має змішану (природно-позитивну) природу, поєднує приватноправові та публічно-правові компоненти у своєму змісті, передбачає високий рівень суспільного та державного визнання, зокрема легітиміацію на рівні позитивного законодавства, перш за все – на конституційному рівні. Зазначений рівень об'єктивно відображає надзвичайно зростаюче значення права на вищу освіту за сучасних умов та перспективність його подальшої конституціоналізації. Конституційне визнання суспільної значимості права на вищу освіту є передумовою піднесення людиноцентричного виміру суспільного розвитку, утвердження й розвитку в Україні правових засад «суспільства знань», втілення інноваційного типу економічного розвитку та господарювання. Водночас конституціоналізація права на вищу освіту в Україні відображає загальноправову закономірність конституціоналізації галузі освіти та відповідної підгалузі вищої освіти. Така конституціоналізація відбувається в контексті широкомасштабних процесів входження української системи освіти до європейського освітянського та правового простору (так званий Болонський процес), що передбачає органічне сполучення конституційних та міжнародно-правових засад розвитку системи вищої освіти, розширення сфери реалізації права на вищу освіту, наповнення його новим змістом та новими складовими елементами, які б відповідали новітнім викликам соціального, економічного, культурного і духовного розвитку українського суспільства й держави, слугували б інструментом збереження та примноження національної духовної спадщини, були б запорукою духовного відродження української нації, формування й розвитку всебічно розвинутої, високоосвіченої, високоморальної та конкурентоздатної особистості.

Водночас така конституціоналізація включає інституційну складову частину забезпечення реалізації права на вищу освіту, а саме існування розгалуженої інфраструктури ВНЗ різних форм власності, що є відповідальними за надання освітніх послуг у необхідних обсягах та необхідної якості. Поза їх функціонуванням неможливим є забезпечення права на вищу освіту. Отже, їх діяльність програмується саме на конституційному рівні й деталізується (конкретизується) у спеціальних законодавчих актах, що мають «підконституційний» характер, тому саме в аспекті розвитку конституційних положень щодо права на вищу освіту слід розглядати функціональне наповнення діяльності ВНЗ як основної організаційної ланки, об'єктивно відповідальної за реалізацію суб'єктивного права на вищу освіту та усієї сукупності соціально важливих функцій вищої освіти в суспільстві.

Висновки. Отже, основними складовими елементами конституційної моделі вищої освіти в Україні є персональний (суб'єктивне право кожної людини на вищу освіту в суспільстві), забезпечувальний (принципи й гарантії реалізації права на вищу освіту), інституційний (існування мережі ЗВО, через які відбувається реалізація права на вищу освіту), регулятивний (встановлення конституційних положень, спрямованих на врегулювання суспільних відносин у галузі вищої освіти).

Вочевидь, саме у площині конституційного регулювання права на вищу освіту в Україні мають розглядатися й вирішуватися проблеми та перспективи подальшої конституціоналізації відповідного галузевого законодавства, «модернізації нормативно-правової бази вітчизняної вищої освіти» [26], розвитку системи вищої освіти й мережі ВНЗ відповідно до конституційних положень. Водночас такий розвиток має, безумовно, ґрунтуватися на дотриманні балансу приватних і публічних інтересів, а також спиратися на раціональне поєднання імперативного та диспозитивного методів регулювання відповідних суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Рижак Л.В. Євроінтеграція вищої освіти України: аксіологічний вимір. *Вісник Львівського університету*. 2008. Вип. 11. С. 27–37. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vlnu/philos/2008_11/3.pdf.
2. Кулініч О.О. Право на освіту в системі конституційних прав людини і громадянина та його гарантії. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 4. С. 88–92.
3. Мацькевич М.М. Право на освіту як конституційне культурне право: практика Європейського суду з прав людини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 30–36.
4. Мельничук О.Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2015. 459 с.
5. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2004. 464 с.
6. Юбко В.А. Место конституционного права на образование в системе основных прав и свобод личности. *Право и образование*. 2015. № 10. С. 25–34.
7. Андрущенко В.П., Андрущенко Т.В., Савельєв В.Л. Конституціоналізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір. Київ : МП Леся, 2014. 460 с.

8. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Русин М.О. Право на вищу освіту та його конституційне забезпечення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 234–237.
10. Барабанова С.В. Административно-правовое обеспечение конституционного права граждан на высшее профессиональное образование в Российской Федерации : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» ; науч. конс. Д.Н. Бахрах. Москва, 2009. 48 с.
11. Губерська Н.Л. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 471 с.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99. *Офіційний вісник України*. 2000. № 4. Ст. 125.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 93 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другого пункту 2 про визначення стажу наукової роботи «з дати присудження наукового ступеня або присвоєння вченого звання» Постанови Кабінету Міністрів України «Про перелік посад наукових працівників державних наукових установ, організацій та посад науково-педагогічних працівників державних вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на одержання пенсії та грошової допомоги при виході на пенсію відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 27 травня 1999 року (справа щодо стажу наукової роботи) від 19 червня 2001 року № 9-рп/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 26. Ст. 1182.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти) від 4 березня 2004 року № 5-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 11. Ст. 674.
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другої частини першої статті 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 28. Т. 1. Ст. 1909.
16. Тихомиров Ю.А. Курс административного права и процесса. Москва : Юринформцентр, 1998. 795 с.
17. Мельничук О.Ф. Захист права на освіту Конституційним Судом України. *Адвокат*. 2011. № 3 (126). С. 24–27.
18. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 16. Ст. 860.
19. Павлюх О.А., Василенко Н.В. Право на освіту: міжнародний та національний вимір (в контексті аналізу міжнародних договорів та національних нормативно-правових актів). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Серія ПРАВО. Вип. 24. Т. 4. С. 178–181.
20. Бондаревский А.Е. Право человека на образование: сущность и принципы : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Москва, 2013. 24 с.
21. Деманова С.В. Конституционное право на получение бесплатного высшего образования в Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право, муниципальное право». Саратов, 2012. 26 с.
22. Петросян Т.Э. Конституционное право на образование. Москва : Институт государственно-конфессиональных отношений и права, 2014. 135 с.
23. Боняк В.О. Державно-правовий механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на освіту. *Науковий вісник Юридичної академії МВС України*. 2004. № 3. С. 202–213.
24. Кулініч О.О. Право на освіту в системі конституційних прав людини і громадянина та його гарантії. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 4. С. 88–92.
25. Романенко К.М. Конституційне право громадянина на освіту в Україні: стан і тенденції розвитку : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 20 с.
26. Поступна О.В. Нормативно-правове забезпечення вищої освіти в Україні в контексті європейської інтеграції. *Державне будівництво*. 2007. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_2_57.